



BİR YAYLAK ANLAŞMAZLIĞININ ANATOMİSİ ÜZERİNDEN GEÇ DÖNEM OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ORTAK ARAZİLER MESELESİNİ DÜŞÜNMEK: DELİKLİKAYA YAYLAĞI KİMİNDİR?

AN APPROACH TO THE ISSUE OF THE COMMON LANDS IN THE LATE
OTTOMAN EMPIRE THROUGH ANALYZING A SUMMER PASTURE
DISPUTE: TO WHOM DOES DELİKLİKAYA BELONG?

ZEYNEP AKAN YETİŞİR*

ABSTRACT

In the ends of 1860s summer two Ottoman Bulgarian villages –Akçakilise and Turyan in their Turkish names, and as they are known today Sopot and Troyan- began quarreling with each other on account of a pasture. The dispute evolved into a bloody event in which animals were killed, dairy farms were destroyed, and shepherds were wounded. It was the culmination of a dispute that continued a couple of years between two villages. However violence did not availed to dispose of the problem. The conflict between two villages continued for a while with local and central interventions.

In this paper I will approach the formation of the property rights on common lands in the mid-nineteenth century-Ottoman Empire using this long-running conflict story. I will discuss the formation process with various levels such as the decisions and acts of local and central authorities and claimants, institutional and legal transformations, and the tools of the right struggle. I aim to contribute the problem of Ottoman ways of governing the common lands, which remarked recently as a developing research area.

Keywords: Ottoman, common land, pasture, property, Bulgaria, Sopot, Troyan.

* Bursa Uludağ Üniversitesi, Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi
ORCID ID: 0000-0002-2685-0906

ÖZET

1860 yazı sonlarında bugün Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan iki Osmanlı köyü -Türkçe adlarıyla Akçakilise ve Turyan, günümüzdeki adlarıyla Sopot ve Troyan köyleri- bir yaylak anlaşmazlığı nedeniyle saldırı ve yaralama olaylarına sebebiyet verecek şekilde kavgaya tutuşmuştu. Hayvanların itlaf, mandıraların tahrip, çobanların darp edildiği saldırı olayı yerel makamlara farklı şekilde yansıtılmıştı. Aslında olay iki köy arasında birkaç yıldır devam eden ve idari ve hukuki tüm müdahalelere rağmen çözülemeyen bir anlaşmazlığın patlama noktasıydı. Ne var ki yerel yetkililerin ya da hukukun bertaraf edemediği husumeti şiddet eylemleri de sonlandıramadı. İki köy arasındaki anlaşmazlık merkezi ve yerel müdahalleriyle bir süre daha devam etti.

Bu çalışma bahsi geçen yaylak anlaşmazlığı üzerinden XIX. yüzyıl ortalarında ortak araziler üzerindeki mülkiyet haklarının inşasını konu edinmektedir. Söz konusu süreç merkezi ve yerel idare ile hak iddiasında bulunanların karar ve eylemleri, ortak arazilerle ilgili kurumsal ve hukuki dönüşümler, hak mücadelelerinde kullanılan araçların niteliği gibi çeşitli veçhelerle ele alınacaktır. Çalışma yeni gelişen bir araştırma alanı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda ortak arazilerin yönetimi ve kullanımı meselesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, ortak arazi, yaylak, mülkiyet, Bulgaristan, Akçakilise, Turyan.

Makale Atfı Bilgisi: YETİŞİR AKAN Zeynep, (2021). Bir Yaylak Anlaşmazlığının Anatomisi Üzerinden Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Ortak Araziler Meselesini Düşünmek: Deliklikaya Yaylağı Kimindir?, *Avrasya Etüdüleri*,

Gönderim Tarihi: 14.01.2021 **Kabul Tarihi:** 26.04.2021

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda ortak kaynakların yönetimi ve kullanımı meselesi son on yıldır iktisatçı ve tarihçilerin katkılarıyla yeni bir araştırma alanı olarak gelişmeye başlamıştır. Yine aynı dönemde çevre tarihinin yükselişe geçmesi ortak kaynaklar meselesine duyulan akademik ilgiyi arttırmış, tarihçiler bu tür kaynakların geçmişte nasıl yönetildiği ve kullanıldığı sorusuna cevaplar aramaya koyulmuşlardır. Sayıları henüz iki elin parmağını geçmeyen bu çalışmalar geç dönem-Osmanlı İmparatorluğu üzerine odaklanmış olup meseleyi teorik açıdan ya da çoğunlukla ortaklaşa kullanılan otlak ve ormanlar açısından ele almışlardır.¹ Söz konusu çalışmaların imparatorluğun son dönemlerine eğilmesi esasen şaşırtıcı bir durum değildir. Bu odaklanmanın iki nedeni olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki ortak arazilerle ilgili idari ve hukuki düzenlemelerin büyük çoğunluğunun XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonrasına tarihlenmesidir. İkinci sebepse bu döneme ait arşiv belgelerinin görece zengin olmasıdır. Büyük çoğunluğu köy içi ya da köyler arası anlaşmazlıkları konu edinen bu belgeler ortak arazilerin yönetim ve kullanım pratiklerinin anlaşılmasına dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Bir ortak kaynak türü olarak yaylakların Osmanlı İmparatorluğu'nda nasıl yönetildiği ve kullanıldığı meselesine geçmeden önce ortak kaynaklar kavramına bir parça açıklık getirmek yerinde olacaktır. Ortak kaynaklar, en yalın haliyle kullanıcıları dışlamanın imkansız değil ama zor olduğu, bir kişinin tüketiminin diğer kullanıcıya düşen payda azalma meydana getirdiği doğal ya da insan yapımı kaynakların belirli bir kullanıcı grubu tarafından müştereken kullanıldığı bir mülkiyet türünü ifade etmektedir.² Hardin'in makalesinden beri genel kabul ortak

1 M. Erdem Özgür ve Şule Gündüz, "Property and Commons in the Nineteenth Century Economic Thought", *11th European Social Science History Conference*, Valensiya, 2016; Şule Gündüz ve M. Erdem Özgür, "Commons: An Overview", *Archivum Ottomanicum*, p. 34, 2017, pp. 63-70; Selçuk Dursun, "Çevresel (Ekolojik) Tarih Lensinden Osmanlı Tarihine Yeniden Bakmak", *20th CIEPO Symposium: New Trends in Ottoman Studies*, Rethymno, Crete University Press, 2012, pp. 56-69; "Forest Commons and Property Right in the Late Ottoman Empire and Early Turkish Republic", *International Conference on the Environmental History of the Ottoman Empire and Turkey*, 2017, Hamburg; "Dispossession by Concession: Forests Commons in the Ottoman Empire and Early Turkish Republic", *Seeds of Power: Explorations in Ottoman Environmental History*, (Ed.) Onur İnal, Yavuz Köse, The White Horse Press, Cambridge 2019, pp. 260-284; Fatma Öncel, "Legal and Social Contestations over Pastures in the Late Ottoman Empire", *21th CIEPO Symposium*, Budapest, 2014; Üstüner Birben ve Yusuf Güneş, "The Cibali Mübaha: A Special Type of Forest Available for Public Use in the Ottoman Empire Period", *15th International Symposium on Legal Aspects of European Sustainable Development*, Albania: Technical University Faculty of Forestry 2014, pp. 26-32.

2 Elinor Ostrom, *Governing the Commons*, Cambridge University Press, 1990, p. 30; William Blomquist ve Elinor Ostrom, "Institutional Capacity and the Resolution of a Commons Dilemma", *Policy Studies Review*, C. 5, S. 2, 1985, p. 383; Hyun Choe ve Sun-Jin Yun, "Revisiting the Concept of Common-Pool Resources: Beyond Ostrom", *Development and Society*, C. 46, S. 1, 2017, p. 119;

kaynakların, bireysel çıkarı önceleyen kullanım pratikleri nedeniyle aşırı tüketime maruz kalacakları ve zaman içerisinde harap olacakları şeklindedir.³ Bu görüş ortak kaynakların etkin yönetimi için devletleştirme ya da özelleştirmeyi şart koşar.⁴ Ancak Ostrom başta olmak üzere ortak kaynakların kullanımı ve yönetimi konusunda ortada tek bir sorun olmadığını, bu nedenle tek bir çözüm yolu aramanın beyhudeliğine dikkat çeken isimler alana giderek hâkim olmaya başlamıştır. Bahsi geçen araştırmacılar ortak kaynakların etkin yönetimi konusunda çeşitli reçeteler ortaya koymuşlardır. Söz konusu görüşe göre ortak kaynakların, katılımcıların gönüllü olarak iştirak ettikleri bağımsız mekanizmalar, kamu kurumları ve gönüllü organizasyonların iş birliği halinde oldukları melez yapılar ya da yerel katılım ve devlet murakabesinin karışımından oluşan çok-merkezli sistemler tarafından yönetilmesi etkin kullanım ve sürdürülebilirlik açısından daha verimlidir.⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir ortak kaynak türü olarak yaylakların yönetimi ve kullanımı meselesine geçmeden önce açıklık getirilmesi gereken bir diğer husus yaylakların hukuki statüsüdür. Bilindiği üzere 1858 Arazi Kanunnamesi'ne kadar yaylakların tasarrufu ve vergilendirilmesi meseleleri miri arazi statüsündeki diğer tüm araziler gibi eyalet ve sancak kanunnameleri ile düzenlenmekteydi. İlgili kanunname ise yaylakları kışlak ve meralarla birlikte metruk arazi olarak tanımlamış ve bu arazilerle ilgili hükümleri ayrı bir bölümde ele almıştır. Kanunname 101. maddesinde yaylakları tarif etmeden bu yerlerin hukuki rejimini belirtmektedir.⁶ Buna göre Defterhane'de kayıtlı olup bir veya birkaç köy ahalisine tahsis edilen yaylaklardan yararlanma hakkı yalnızca o köy(ler)e aittir. Ancak köylünün yaylaktan yararlanma biçimleri sınırsız değildir. Bahsi geçen maddede açıkça belirtildiği üzere bu yerleri alıp satmak ve tapu ile tasarrufu bir kişi veya gruba inhisar ettirmek mümkün değildir. Bu araziler hayvanların ot ve su ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak köylüye tahsis edildiğinden ekilip biçilmesi tüm köylünün toplu iznine bağlıdır. Eğer ahaliden tek bir kişi bile rıza göstermezse

Glenn G. Stevenson, *Common Property Economics, A General Theory and Land Use Applications*, Cambridge University Press, 1991, p. 3.

- 3 Garret Hardin, "The Tragedy of the Commons", *Science*, C. 162, S. 3895, 1968, pp.1243-1248.
- 4 Hardin, "The Tragedy of the Commons", ss. 1243-1248; Harold Demsetz, "Toward a Theory of Property Rights", *American Economic Review*, C. 57, S. 2, 1967, p. 347-359; W. P. Welch, "The Political Feasibility of Full Ownership Property Rights: The Cases of Pollution and Fisheries", *Policy Sciences*, C. 16, 1983, pp. 165-180.
- 5 T. R. Lewis ve J. Cowens, *Cooperation in the Commons: An Application of Repetitious Rivalry*, Vancouver: University of British Columbia, 1983; William Blomquist ve Elinor Ostrom, a.g.m., pp. 383-393; Clark C. Gibson ve dğr., "The Concept of Scale" and the Human Dimension of Global Change: A Survey", *Ecological Economics*, C. 32, S. 2, 2000, p. 234; Archon Fung, *Empowered Participation*, Princeton University Press, 2004.
- 6 Abdullah Sivridağ ve dğr. *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2014, s. 123.

ziraat yapılamaz. Son olarak müntefer yaylaktan intifa etmelerine karşılık olarak devlete belli bir vergi ödemekle yükümlüdür. Nisbî olan yani herkesin ödeme gücüne göre tarh edilen bu verginin alınabilmesi için miktarının Defterhane'de kayıtlı olması gerekir. Defterhanede kayıtlı olmayan yaylaklara gelince, bu yaylaklardan vergi alınmaması gerektiği halde bu esasa her zaman riayet edilmeyip yaylak ve kışlak resmi altında köylüden kanunsuz ve fahiş miktarda birtakım tahsilat yapıldığı kanunnamelerden anlaşılmaktadır.⁷ Usulsüz vergilendirme dışında şikayetlere sıklıkla konu olan bir diğer mesele ise arazinin hukuki statüsü ve tesahüb konusunda köyler arasında yaşanan anlaşmazlıklardır. Zaman zaman ciddi boyutlara ulaşan bu tür anlaşmazlıklarda Defterhane kayıtları hak sahiplerinin tespit edilmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır.

Köy içi veya köyler arası anlaşmazlık durumunda yetkililerin dikkate aldığı bir diğer husus köylünün merkezi ya da yerel merciler aracılığıyla temin ettiği yazılı kayıtlar ve yerel hafızadır. Yazılı kayıtlar ferman, berat ve mahkeme ilamı gibi belgelerin biri veya birkaçı olabilir. Yerel hafızaya geline, 1858 Arazi Kanunnamesi yerel hafızayı ortak arazi anlaşmazlıklarının çözüme ulaştırılmasında belirleyici bir araç olarak özellikle zikretmese de yerelin bilgisine başvuru eski hukukun devamı olarak uygulamada sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada yerel bilgiye tarafsız bir kaynaktan ulaşılmasına dikkat edildiğini belirtmek gerekir. Anlaşmazlık mahalli ile ilgili hafızasına başvuru araziden *asla ve kat'â intifası olmayan* civar köy ahalileridir.

Bu çalışma ortak araziler üzerindeki mülkiyet haklarının nasıl inşa edildiğini on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Osmanlı Bulgaristanında yaşanan bir yaylak anlaşmazlığı üzerinden ele almaktadır. Söz konusu süreç merkezi ve yerel idare ile hak iddiasında bulunanların karar ve eylemleri, ortak arazilerle ilgili kurumsal ve hukuki dönüşümler, hak mücadelelerinde kullanılan araçların niteliği gibi çeşitli veçheleri içermektedir. Sahne ise iki farklı idari birime, Filibe ve Lofça kazalarına bağlı bulunan Akçakilise ve Turyan köyleridir. Deliklikaya adlı yaylak üzerinde hak iddiasında bulunan bu komşu köyler arasındaki anlaşmazlık hikayesine geçmeden önce sahnenin kısa bir tahlili yerinde olacaktır.

Sahneye Kısa Bir Bakış: Nüfus Ve Tarımsal Ekonomi

Akçakilise Köyü Filibe Kazası'nın beş nahiyesinden biri olan Göpsi Nahiyesi'ne bağlıydı. Köy kaza merkezine on iki saat uzaklıkta olup, Balkan Dağları'nın güney eteklerinde yer almaktaydı.⁸ 1845 Temettuat kayıtlarına göre köyde 693

7 Halil Cin ve Mehmet Handan Surlu, *Türk Hukukunda Mera, Yaylak ve Kışlaklar*, Seçkin Yayınevi, Ankara 2000, s. 91.

8 Fatma Öncel, *Proto-Industrialization in the Mid-Nineteenth-Century Balkan Countryside: Textile Manufacturing in Villages of Plovdiv*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, pp. 20, 30.

hanede yaklaşık 3.500 gayrimüslim yaşamaktaydı ve hane reislerinin yarısı doku-macılıkla iştigal etmekteydi⁹. Akçakilise bu yönüyle imalat sektörünün bir canlanma dönemine girdiği tipik bir Bulgar köyü tablosu oluşturmaktaydı.

Bulgaristan bölgesi on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren imalat sektöründe bir canlanma dönemine girmişti. “Proto-endüstrileşme” olarak adlandırılan bu canlanmada 1780-1810 arasındaki politik karmaşa döneminde küçük şehirlere göç eden köylülerin tarım dışı alanlara yönelmesinin etkisi büyüktü.¹⁰ Yüksek vergiler ve angarya gibi çiftlik tarımının baskılarından kaçan halkın dağlık bölgelere göç etmeye başlaması ise süreci tetikleyen asıl unsurdur. Yeni yerleşim yerlerinde hayatlarını idame ettirmeye yetecek kadar toprak bulamayanlar çareyi şanslarını imalat sektöründe denemekte buldu.¹¹ İmalat sektöründe en göz alıcı gelişme yünlü üretiminde yaşandı ve köylerde yaşayan aileler için önemli bir geçim kaynağı oldu.¹²

Harita 1: Bulgaristan Fiziki Haritası¹³



- 9 Öncel, a.g.t., s. 24. 1875-1876 yıllarında köyde Müslüman ve gayrimüslim kıpti erkek nüfus çıkarıldığında (52 kişi) toplam 2.712 Rum erkek nüfus yaşamaktaydı. Aşkın Koyuncu, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu”, *Avrasya Etüdleri*, C. 44, 2013, s. 190. 1870’lerin sonunda ise nüfusun 8 bin olduğu yönünde kayıtlar mevcuttur. Neriman Ersoy, *XIX. Yüzyılda Filibe Şehri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, ss. 45-46.
- 10 Engin Deniz Tanır, *The Mid-Nineteenth Century Ottoman Bulgaria from the Viewpoints of the French Travelers*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, p. 132.
- 11 Öncel, a.g.t., s. 26.
- 12 Michael Palairot, *The Balkan Economies, 1800-1914*, Cambridge University Press, Cambridge 1997, p. 69.
- 13 <https://www.worldometers.info/maps/bulgaria-physical-map-full/> (Erişim Tarihi 24.09.2020).

Akçakilise topraksız köylü ve proto-endüstrileşme ilişkisinin belirgin bir biçimde görüldüğü yoğun nüfuslu köylerden biriydi.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde köyde 2.764 erkek nüfus yaşamaktaydı. Temettuat kayıtlarına göre köyde toprağı olmayan ailelerin oranı yüzde % 38 gibi ciddi bir seviyedeydi. Küçük toprak sahipliğı de köyde oldukça yaygındı. Kayıtlar 0-2 dönüm büyüklüğünde toprağına sahip olan hane sayısının yüzde otuzlara yaklaştığını göstermektedir.¹⁴ Toprak kıtlığı köylülerin dokumacılık gibi tarım dışı aktivitelere yönelmesinin başlıca sebeplerinden biriydi. Bununla birlikte köylülerin sahip olduğı koyun ve keçi sayısı yünlöl dokuma sektörünü besleyecek seviyelerden çok uzaktı. Kayıtlara göre köyde 1,433 baş koyun ve keçi mevcuttu, ancak bunların yalnızca yüzde 13'ü dokumacılıkla iştigal eden ailelere aitti. Bu da Öncel'in işaret ettiğı üzere hammadde olarak yünün daha çok dışarıdan temin edildiğini göstermektedir.¹⁵

Hayvancılıkla ilgili verileri biraz daha açmak gerekirse, köyde 54 ailenin toplam 102 dönüm merası vardı ve bu araziler köylünün sahip olduğı toprakların yalnızca % 3'ünü oluşturmaktaydı.¹⁶ Köylöl ağırlıklı olarak koyun ve keçi yetiştirmektedir, bununla birlikte hayvancılıktan elde edilen toplam gelir oldukça düşüktü. Köyde hayvancılıktan elde edilen toplam gelir 2,251; meralardan ve çobanlıktan elde edilen gelir ise sırasıyla 12.043 ve 19.600 kuruştı.¹⁷ Köylöl hayvancılığı zanaatlarına hammadde temin edecek bir kaynak olarak düşünmekten ziyade hane içi ihtiyaçlarını karşılayacak bir uğraş olarak görmekteydi.¹⁸

14 Öncel, a.g.t., s. 64.

15 Öncel, a.g.t., ss. 64, 98, 101, 105. Burada dokumacılık sektörü ile ilgili bir parantez açmak faydalı olacaktır. Öncel'in mikro analizlerinden de anlaşılacağı üzere sektör yalnızca yünlöl dokumayı değil, kürkçölölük, pamukçölölük, boyacılık ya da terzilik gibi hammadde açısından yüne bağımlı olmayabilecek faaliyetleri de içermektedir. Bununla birlikte köyde abacı ve gaytancı gibi yünlöl hammaddeye bağımlı olarak çalışan zanaatkârların dokumacılık sektöründe çalışanlara oranı yüzde kırk gibi önemli oranlara varmaktadır. Aynı yerde, s. 118.

16 Öncel, a.g.t., ss. 67-68.

17 Öncel, a.g.t., s. 47. Hayvancılık, meralar ve çobanlıktan elde edilen yıllık gelirin toplam gelire oranı sırasıyla 0,26; 1,4 ve 2,3'tür ve bu durum hayvancılığın köylölünün geçiminde az bir öneme sahip olduğunu gösterir.

18 Öncel, a.g.t., s. 99.

Harita 2: Filibe Haritası (1863)¹⁹

Belgelerde köy olarak geçen Turyan, 1868 Tuna Vilayet Salnamesi'nde Lofça Kazası'na bağlı bir nahiye olarak zikredilmektedir.²⁰ Bahsi geçen salname ve sonraki serilerde Turyan'ın nüfusu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durumda elimizde Turyan'ın nüfus verilerine ulaşmamızı sağlayacak iki kaynak bulunmaktadır. Bunlardan ilki Turyan ve Akçakılıse köyleri arasındaki yaylak anlaşmazlığı hakkındaki arşiv belgeleri, ikincisi ise ilgili anlaşmazlıktan yaklaşık on yıl öncesine tarihlenen Temettuat Defterleri'dir. Ne var ki her iki kaynak da çelişkili veya eksik bilgiler içerdiğinden Turyan'ın toplam nüfusunu kesin bir şekilde tespit etmeye imkan vermemektedir.

Turyan'a ait nüfus verilerini ihtiva eden ilk kaynak türünü ele alacak olursak, anlaşmazlıkla ilgili arşiv belgeleri köyün toplam nüfusunu değil köydeki hane sayısını vermektedir. Ancak hane sayısı ile ilgili veriler de net değildir. Örneğin Ocak 1857 tarihli bir belgede Turyan'dan "bin beş yüz haneyi müteceviz" bir köy olarak bahsedilirken bir ay sonrasına tarihlenen bir başka belgede köyün "iki bin haneyi müstemil bir Bulgar karyesi" olduğundan söz edilmektedir.²¹ 1883 yılı

19 Başkanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), Haritalar (Hrt.h), 220., s. 1.

20 *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 1, Tuna Vilâyeti Matbaası, 1285, s. 100.

21 BOA, İ.MVL, 381/16708.

sonlarına tarihlenen bir başka belgede ise on mahalleyi havi Turyan köyünün “1.250 haneden ibaret” olduğu ifade edilmektedir.²²

Belgelerde yer alan hane sayıları köyün erkek nüfusunu hesaplamada şu şekilde kullanılabilir. 1862 (1278) tarihli icmal nüfus defterine göre Lofça Sancağı'nda hane başına düşen erkek nüfus sayısı 2,85'dir.²³ Bu durumda 1.500 haneli Turyan köyü versiyonunda köyün toplam erkek nüfusu 4.275, 2.000 haneli versiyonda ise 5.700 olur. Kadınları da hesaba kattığımızda (erkek nüfus X 2) Turyan'ın 1857 yılındaki toplam nüfusu 8.550 ve 11.400 olmaktadır. Turyan'ın 1883 yılındaki nüfusu yine aynı yöntemle tahmin edilebilir. Bu tarih için hane sayısı üzerinden erkek nüfusu hesaplamada kullanılacak en yakın tarihli uygun veriler 1874 Tuna Vilâyet Salnâmesi'nde yer almaktadır. Bahsi geçen salnameye göre 1874'te Lofça kazasında her hanede 3,51 erkek nüfus yaşamaktadır.²⁴ Bu bilgiler ışığında 1883 yılında Turyan'da 4.387 erkek nüfus bulunduğu söylenebilir. Yine kadınlar da hesaba katıldığında Turyan'ın toplam nüfusu 8.774 olmaktadır.

Turyan'ın nüfusunu hesaplamada kullanabileceğimiz ikinci kaynak olarak Temettuat Defterleri'ne gelecek olursak söz konusu defterler esasen sayım yapılan bölgenin nüfusunu tespit amacıyla tutulmuş olmasa da hane sayılarını ihtiva ettiğinden nüfus tahminlerinde kullanılmaya elverişlidir. Ne var ki Turyan köyüne ait defterler eksik olduğundan köyün toplam nüfusu hakkında kesin bir tespitte bulunmak şimdilik imkansızdır. Bahsi geçen defterlerin ilk sayfasında köyün “*kaffè-i reayalarının emlak ve arazilerini*” n kaydedildiği ifade edilmektedir ancak defterde yalnızca 169 hanenin bilgisi mevcuttur. Defter 29. sayfada sona ermektedir. Oysa köyün çok daha fazla sayıda haneyi içerdiği yine defterin ilk sayfasından anlaşılmaktadır. Bahsi geçen sayfada köyün toplam temettuatının 858.043 kuruş olduğu yazmaktadır. Sayımı yapılan 169 hanenin toplam temettuatı ise bu miktarın yalnızca beşte birine tekabül etmektedir.²⁵ Mevcut defterlerin köydeki tüm gayrimüslim haneleri kapsadığını ve dolayısıyla geri kalanların Müslüman haneleri olduğunu düşünmek de mümkün görünmemektedir çünkü daha önce bahsedildiği üzere Turyan yetkililer tarafından bir “Bulgar köyü” olarak nitelendirilmiştir.

Turyan'a ait mevcut defter köyün toplam nüfusu ve tarımsal kaynakları hakkında bütüncül bir değerlendirme yapmamıza imkân tanımasa da köyün bir bölümünün demografik ve iktisadi haritasını çıkarmamızı mümkün kıldığından yine de kıymetlidir. Temettuat verilerine dayanan çalışmalar bu dönemde Osmanlı

22 BOA, A.DVNSAHKR.d, 85/98.

23 Aşkın Koyuncu, “Tuna Vilayeti'nde Nüfus ve Demografi”, *Turkish Studies*, Vol. 9/4, 2014, s. 683.

24 *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 7, Tuna Vilayeti Matbaası, 1291, s. 127.

25 BOA, ML.VRD.TMT.d. 15558/1

Bulgaristanında bir hanede ortalama beş kişinin yaşadığını göstermektedir.²⁶ Bu durumda kayıtlı olan 169 hanenin yaklaşık 850 nüfusu barındırdığı söylenebilir. Hane halklarına daha yakından bakılacak olursa, hane reislerinin neredeyse tamamı çiftçilikle meşguldür ve bu meslekten yılda ortalama 327 kuruş kazanmaktadır. Hanelerin toprak sahipliği açısından durumları Akçakilise köyündeki hanelere nazaran oldukça iyidir. Kayıtlı olan hane reisleri arasında topraksız köylü yoktur ve bunların neredeyse yarısı 6 ila 9 dönüm büyüklüğünde toprağa sahiptir. Yine hane reislerinin 2.058 küçükbaş (koyun, keçi) ve 182 büyükbaş hayvanı (inek, camış) olup bu hayvanlardan yılda toplam 10.558 kuruş elde etmektedir. Hane halkları otlaklar açısından da zengindir. Defterde kayıtlı olan 169 hane reisinin toplamda 756 dönüm çayırı vardır ve bu alan hane halklarının sahip oldukları toplam arazinin yüzde 34'ünü oluşturmaktadır. Çayırlardan elde edilen yıllık gelir ise (11.220 kuruş) hane toplam gelirinin yaklaşık % 7'sini oluşturmaktadır.

Tablo 1. Hanelerin Sahip Oldukları Çayır

Dönüm	Hane Sayısı	Yüzde
0-2	36	21,3
3-5	86	51
6-9	43	25,4
10 ve üzeri	4	2,3

Deliklikaya Yaylağı Üzerine Mücadeleler

Akçakilise ahalisinin Divan-ı Hümayun'a gönderdiği arzuhale göre köylerine ait mera Turyanlıların işgali altındaydı.²⁷ Şikayet bu yönüyle Ahkam Defterleri'nde yüzlerce benzeri görülebilecek sıradan bir ortak alan şikayeti idi ve konunun muhatabı olarak yerel makamlara giden emir, mutadı üzere, konunun anlaşmazlık mahallinde yapılacak bir duruşma ile çözülmesiydi. Bununla birlikte merkezi idare topu büsbütün yerel yetkililere atmamış, Akçakilise ahalisinin talebi üzerine *işin tesviyesi* için İbrahim Nazif Efendi'yi mübaşir olarak tayin etmişti.

Divan-ı Hümayun hâcegânından İbrahim Nazif Efendi'nin 1856 yılı sonbaharında olay mahallinde gerçekleştirdiği duruşma uzun soluklu anlaşmazlık hikayesinin sadece ilk perdesiydi ve bu perdede olayın basit bir mera anlaşmazlığı olmadığı ortaya çıktı. Hatta anlaşmazlık mahallinin hukuki statüsü dahi sorgulanır

26 Svetla Ianeva, "Samokov: An Ottoman Balkan City in the Age of Reforms", *The Ottoman State and Societies in Change*, (ed.) Hayashi Kayoka ve Mahir Aydın, Kegan Paul, Londra 2004, pp. 47-76; Mahir Aydın, "Tatarpazarcığı", *The Ottoman State and Societies in Change*, (ed.) Hayashi Kayoka ve Mahir Aydın, Kegan Paul, Londra 2004, pp. 77-105.

27 BOA, İ.MVL, 381/16708-2 (H. 15 Cemâzeyilevvel 1273 / M. 11 Ocak 1857).

hale geldi ve pratikteki kullanım ile resmi kayıtlardaki uyumsuzluk yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başladı. Bu ilginç duruşmanın aslında tarafsız bir kaydı şimdilik mevcut değildir, elimizdeki bilgiler anlaşmazlığa taraf olanların olayı kendi veçhelerinden aktarmalarına dayanmaktadır. Taraffardan birisi Turyan köyünün bağlı olduğu Lofça kaza meclisi, diğeri ise Akçakilise köyünün bağlı olduğu Filibe kaza meclisidir. Her iki meclisin *kendi menfaatlerini gözetmeleri* dolayısıyla aktarımda olayı nasıl farklı yorumladıkları açıkça görülmektedir.

Lofça kaza meclisinin aktarımıyla başlayalım. Kaza meclisinin 11 Ocak 1857 tarihli raporuna göre Akçakilise tarafı duruşmanın aleyhlerine sonuçlanacağını anladıkları anda şikayetlerinin mahiyetini değiştirmiş, ellerinde bulunan eski bir berat ve sınırnameye dayanarak arazinin vakıf arazisi olduğunu iddia etmişlerdi. Filibe kaza meclisinden bazı memurlar da bu “asılsız” iddiayı desteklemek üzere müddeilerle işbirliği içine girmiş, Turyanlıları anlaşmazlık mahalli dışındaki bir takım arazileri dahi işgal etmekle suçlamışlardı. Oysa ne söz konusu arazilere herhangi bir müdahale mevcuttu, ne de kanıt olarak öne sürülen beratta arazinin vakfiyetine dair bir açıklık vardı. Bu nedenle Evkaf Nezareti’nden bir emir gelmedikçe arazinin vakıf arazisi olduğu yönündeki iddialara kulak asmaları mümkün değildi.

Kaza meclisi yetkilileri *tezvir* olarak nitelendirdikleri bu iddiaları raporlarında bir bir saydıktan sonra sıra “işin hakikatini” anlatmaya gelmişti. İki köy arasında bir süredir anlaşmazlığa konu olan arazi Turyan ahalisinin kadim merasıydı ve ahalinin bunu doğrulayacak iki kanıtı vardı. Birincisi yaklaşık yedi sene öncesine tarihlenen bir ferman, ikincisi ise ortak arazi anlaşmazlıklarında klasik ispat yöntemi olan civar köylerin şahadetiydi. Kaza meclisine göre bu iki kanıt iddialarını ispatlamaya yetmekteydi ki, karşı taraf da zaten bu nedenle duruşma ortasında birden bire tutum değiştirip arzuhallerinde mera olduğunu ifade ettikleri arazinin aslında vakıf arazisi olduğunu iddia etmişlerdi. Meclis yetkilileri muhataplarını son olarak yine ortak arazi anlaşmazlıklarında klasik bir tez olan “mahrumiyet” ve “örtülü tehdit ve acındırma” teziyle etkilemeye çalışmaktaydı. İddialarına göre meraya asıl muhtaç olan *bu araziden başka ellerinde bir karış bile merası olmayan* Turyanlılardı ve anlaşmazlığın aleyhlerine sonuçlanması durumunda ahalinin dağılıp perişan olması kaçınılmazdı. Bin beş yüz haneyi aşkın büyük bir köyün böyle bir akıbete uğraması ise sultanın yüce arzusuna şüphesiz uymayacaktı.

Filibe kaza meclisinin daha ayrıntılı raporu en az Lofça tarafının raporu kadar yanlı bir dille kaleme alınmıştır. Bununla birlikte iddialar daha güçlü ve tutarlıdır. Rapora göre anlaşmazlık mahallinin vakıf arazisi olduğu duruşmada kesinlik kazanmış olup Akçakilise ahalisinin arzuhallerinde yer alan mera ifadesi sehven kullanılmıştı. Arazi merhum Karlızade Ali Bey’in vakıf müstemilatındandı ve

vakfiyeye göre resimli yaylak cinsinden olup Akçakilise köyü ahalisinin tasarrufu altındaydı. Ahali ayrıca iddialarını beş yüzü aşkın kişinin şahadeti ile doğrulamaya da hazırды. Zaten şahitlerden bir kaçы da duruşma esnasında orada bulunup yaylağın sınırlarını tek tek ifade etmişlerdi. Lofça naibi durumu kabul etmiş ancak kaza müdürü Genç Osman Ağa'nın olay yerinde bulunmaması nedeniyle duruşmanın ertesi gün bir de onun huzurunda görülmesinin daha uygun olacağını söylemişti. Bunun üzerine ertesi gün duruşmanın ayrıntıları Osman Ağa'ya taraflar huzurunda anlatılmış, ancak kaza müdürü işi yokuşa sürerek bir karara varmaktan kaçınmıştı. Osman Ağa'nın Filibe tarafının ifadesiyle *kabul edilemez* mahiyetteki gerekçesi ise şöyleydi. Arazinin vakıf arazisi olduğu duruşmada ortaya çıktığından işin rengi değişmişti ve bu nedenle merkezi idarenin izni alınmadan anlaşmazlığı sonuçlandırmak doğru olmayacaktı. Filibe tarafı Osman Ağa'ya uyan naip efendiyi ikna etmek için arazinin cinsinin değil davanın şer'an görülmesinin önemli olduğunu ve vakıf mütevellisi Mustafa Ağa'nın bizzat orada olduğunu söylese de naip efendi işin sorumluluğunu üstlenmekten kaçınmış, bu nedenle bir karara varılamamıştı.

Sırada Lofça tarafının yaptığı gibi savunma bölümü vardı. Filibe kaza meclisi yetkilileri haklılıklarını kendilerince tekit etmek üzere bir dizi yöneme başvurdu. Resmi belgelerin mevcudiyeti ya da şahitlerin varlığı gibi klasik yöntemlere ek olarak yetkilileri "mesafe" ve "kıraya konu olma" delilleriyle de etkilemeye çalıştılar. Buna göre Turyan ahalisinin kendi meraları olduğunu iddia ettiği yerler Turyan Köyü'ne yedi sekiz saat uzaklıkta olup *bir karyenin merasının öyle uzak mesafede olması* mümkün değildi. Anlaşmazlık mahalli kendi köylerine ise sadece iki saat uzaklıktaydı ve buna ek olarak arazide elan miri koyunların otlatılması buraların resimli yaylak olduğu konusunda kuvvetli bir delildi. Yaylak Turyan ahalisine dahi kiralanmaktaydı ve zaten anlaşmazlığın kökeni de buydu. Şöyle ki güz mevsiminde yaylağı kiralayan Turyanlılar bu vesile ile araziye tamamen zapt etme yoluna gitmişlerdi.²⁸

Lofça ve Filibe kaza meclisleri duruşmada ortaya atılan iddiaları bağlı buldukları eyalet ve vilayet meclislerine, (Vidin ve Edirne) bu şekilde aktardıktan sonra muhataplarına son olarak taleplerini ilettiler. İki taraf da ahalinin tekrar muvacehe edilmesi konusunda hemfikirdi, ancak duruşmanın mekanı konusundaki farklı düşünmekteydiler. Lofça tarafı anlaşmazlığın yerelde çözülebileceğine inanmamaktaydı ve bu nedenle Turyan ahalisinden birkaç kişiyi vekil olarak İstanbul'a göndermişlerdi. Filibe tarafı ise duruşmanın mahallinde yapılmasını talep etmekteydi çünkü sorun aslında sadece yerel yetkililerin gerekeni

28 BOA, İ.MVL, 381/16708-3 (H. 19 Cemâzeyilevvel 1273 / M. 15 Ocak 1857)

yapmamasından kaynaklanmaktaydı. Kanuni hükümlerin hakkaniyetle uygulanması meseleyi çözmeye yetecekti.

Edirne vilayet ve Vidin eyalet meclisleri, kaza meclislerinin taleplerini yaklaşık bir hafta sonra, 22 ve 23 Ocak 1857 tarihinde merkezi hükümete iletiler. İki taraf da kendi taraflarının iddialarını kanıtlanmış hakikatler şeklinde aktararak gerekenin yapılmasını istemekteydiler. Bununla birlikte Vidin meclisinin dili daha ateşliydi ve davanın sonuçlanmamasını Akçakilise ahalisinin iddialarındaki tutarsızlığa bağlamaktaydı.²⁹

Turyan ahalisinin bu sıralarda bir başka savunucusu daha merkezi hükümeti ahalinin iddiaları doğrultusunda etkilemeye çalışmaktaydı. Meclis-i Vala'ya Midhat imzasıyla yazılan bir rapora göre Akçakiliseliler yetkililer tarafından kayırılıyordu. Raporun yazarı Lofça'ya bizzat gittiğinde durumu soruşturmuş ve şu bilgileri edinmişti: Anlaşmazlık mahalli coğrafi konum itibarıyla Turyan köyünün kullanımına daha müsait olduğu halde bölgede toprağın kıymetlenmesi ile Akçakiliseliler meraya göz dikmişlerdi. Bunların elinde vakıf iddialarını ispatlayacak herhangi bir belge olmadığı gibi bir şekilde haklı çıksalar bile bu sonuç merasız kalan Turyan ahalisinin başka bir yere göç etmesi lüzumunu doğuracaktı.³⁰

Çözüm İçin Yeni Bir Deneme: Ali Şefik Bey'in Taksîmi

Meclis-i Vala'nın yerel meclislerden gelen “yeniden muvacehe”³¹ talebine hangi tarihte dönüş yaptığı bilinmemekle beraber duruşmanın nerede görüleceği konusunda Filibe tarafının talebi doğrultusunda hareket edildiği iki yıl sonrasına tarihlenen bir belgeden anlaşılmaktadır. 1859 yılı başında Vidin valisine hitaben yazılan bir emirde Yusuf Ağa adında bir kişinin bölgeye mübaşir olarak gönderildiği ifade edilmektedir. Belgede konunun Meclis-i Vala tarafından değerlendirileceği ve bu nedenle mübaşirin orada kalmasının gerekli olmadığı bildirilmektedir.³² Yusuf Ağa'nın tarafları yeniden muvacehe edip etmediği meselesi de bu iki yılda neler yaşandığı konusu kadar belirsizdir. Ancak konuya ilişkin sonraki belgelerde böyle bir duruşmadan bahsedilmemesi mübaşirin bu işe girişmeden/girişmeden görev yerine geri döndüğü izlenimini uyandırmaktadır. Bahsi geçen iki yıla ilişkin ortada tek bir bilgi vardır: Turyan ahalisinin Akçakilise alanlarında otlattığı sığırların burada bulunan miri koyunlara ve ekinlere zarar verdiği. 1

29 BOA, İ.MVL, 381/16708/5-7.

30 BOA, İ.MVL, 381/16708-6 (H. 17 Cemâzeyilâhir 1257 / M. 12 Şubat 1857)

31 Sözlükte “karşılaşma, yüzleşme, toplanma, bir araya gelme” gibi anlamları bulunan muvacehe kelimesi hukukî bir terim olup mahkemeye intikal eden herhangi bir anlaşmazlık durumunda tarafların yetkililer nezaretinde yüzleştirilerek davanın görülmesi (mürâfa'a) ve sonuca bağlanması (kat'ı) anlamına gelir. Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yayınları, İstanbul 2015, s. 1277.

32 BOA, A.MKT.UM, 339/47.

Ekim 1857 tarihinde sadaret ahalinin hayvanlarının bölgeden derhal çıkarılması ve saray hayvanlarının en ufak bir sıkıntıya sokulmaması konusunda Filibe mutasarrıfına kesin bir emir göndermiştir. Belgede iki köy arasındaki anlaşmazlığa dair her hangi bir yorum yapılmamıştır.³³

Merkezi idare Yusuf Ağa'yı geri çağırmasından kısa bir süre sonra bölgeye gönderilecek yeni memurları belirleme işine girişti. Anlaşmazlığın *mahalli memurların kendi menfaatlerini gözetmesi* nedeniyle çözülemediği artık kesinlik kazanmıştı. Konu Meclis-i Vala'da görüşüldü ve mazbata odası memurlarından Şefik Bey'in ilkbaharda anlaşmazlık mahalline gönderilmesine karar verildi. Şefik Bey'e bu zorlu görevde iki kişi daha refakat edecekti: Şeyhülislamlık makamı tarafından tayin edilecek *müstakim bir müvellâ* ve anlaşmazlık mahallinin sınırlarını çizecek bir mühendis. Meclis-i Vala belirtilen niteliğe sahip bir müvellânın tayinini 1859 Ocak ayı sonunda bizzat Şeyhülislam'dan talep etti.³⁴ Mühendisin bulunması konusunda ise muhtemelen heyetin yola çıkmasına daha vakit olduğu için acele etmeye gerek görülmedi. Nihayet Nisan ayı başlarında harekete geçildi ve *hendese ve geometri ilmine vakıf bir mühendisin* Edirne veya Filibe'den tayin edilmesine karar verildi.³⁵

Akçakilise ve Turyan köyü arasındaki yaylak/mera anlaşmazlığının ikinci perdesi Şefik Bey heyetinin görevlendirilmesiyle başlamaktadır. Heyetin bölgeye ne zaman vardığı ya da tarafları hangi tarihte muvacehe ettiği tam olarak belli değildir, ancak kayıtlar duruşmanın Ağustos 1859-Haziran 1860 arasındaki bir tarihte yapıldığına işaret etmektedir. Meclis-i Vala'nın 25 Temmuz 1860'da Maliye Nezareti'ne gönderdiği bir belge neyse ki duruşmanın ayrıntılarını bize sunmaktadır. Söz konusu belgeye göre (Ali) Şefik Bey Şeyhülislamlık makamı tarafından tayin edilen Abdülaziz Efendi ve köylülerle birlikte olay yerine giderek bir inceleme başlatmış ve elde ettiği bulgular doğrultusunda arazinin mera değil mektum³⁶ miri arazi olduğu sonucuna varmıştı. Defterhane kayıtlarına göre anlaşmazlık mahalli Akçakilise köyü toprağında olup köyün resimli yaylağıydı, ancak elan tapuya müstahak durumdaydı. Arazi bu statüde iki köy halkı tarafından yetkililerin izni olmadan uzun bir süre kullanmıştı. Soruşturmada arazinin vakfiyetine dair bir bulguya rastlanmamış, bununla birlikte civarda bulunan ve vakıf arazisi olan bazı yaylakların da mektum miri araziden olduğu ortaya çıkmıştı.

33 BOA, A.MKT.UM, 293/39.

34 BOA, A.MKT.MVL, 105/9.

35 BOA, A.MKT.UM, 347/90.

36 Geçerli bir özre dayanmaksızın aralıksız üç yıl ekim yapılmayan ya da sahibinin geride varis bırakmadan terk-i dünya eylediği miri araziler mahlûl addedilerek hazineye intikal ederdi. Bazı durumlarda arazilerin mahlûliyeti yetkililerin dikkatinden kaçardı. Bu tür arazilere "gizli, saklı" anlamına gelen "mektûm" miri arazi denirdi. Bkz: *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, s. 133.

Yetkililerin soruşturma sonucunda verdiği karar ise şöyle olmuştu. Anlaşmazlık mahalli olan Deliklikaya Yaylağı köyün yaylağı olarak Akçakilise ahalisinden 22 kişiye 80 bin kuruş karşılığında satılmıştı. Turyan ahalisi de olay yerinden eli boş dönmemiş, soruşturmada mahlul olduğu ortaya çıkan iki adet yaylak (Etliburun ve Uzunburun yaylakları) 30 bin kuruşa köy ahalisinden bazı kimseler üzerine kaydedilmişti. Son olarak Turyan ahalisinin işgali altında olan iki küçük yaylak da civarda bulunan Aşıklar ve Yeğenbeyli köylerine üçer bin kuruşa verilmişti.³⁷

Ali Şefik Bey ve Abdülaziz Efendi'nin verdikleri bu karar sorunun çözüldüğünü düşünen merkezi idare ve istediklerini almış olan Akçakilise ahalisini memnun etmiş olsa da soruşturmanın sonucundan rahatsız olan iki taraf vardı. Bunlardan biri tahmin edileceği üzere anlaşmazlık mahallinden el çektirilen Turyan ahaliydi. Diğer taraf ise yeni bir isimdi: Muhasebe-i ceride memurlarından Mustafa Refik Bey. Refik Bey aslında daha Temmuz 1859'da Meclis-i Valâ'ya tapu ile mutasarrıf olduğu yaylakların bir bölümünün Turyan ahalisi tarafından işgal edildiği yönünde bir şikayette bulunmuş, ancak insafılı davranarak yaylaklarını nüfus artışı nedeniyle araziye ihtiyacı artan Turyanlılara satabileceğini ifade etmişti.³⁸ Bununla birlikte Refik Bey'in iddiaları soruşturma öncesinde ya da esnasında gündeme gelmemiş, söz konusu yaylakların mektum miri arazi olduğuna hükmedilerek yaylaklar Turyan ahalisine verilmişti. Refik Bey'in iddiaları merkezi idarenin gündemine girdiğinde de ortalığı fazla karıştırmamıştı, çünkü öncelikli olarak Refik Bey'in elindeki tapu senedi Defterhane kaydına uymamaktaydı. İkinci olarak beyefendi iddialarını ispat etse bile yaylakların Turyan ahalisinden geri alınması gerekmeyecekti çünkü araziye köylülere satabileceğini arzuhalinde peşinen belirtmişti. Böyle bir durumda işi çözmek için Turyanlılardan alınan 43 bin kuruşun Refik Bey'e verilmesi yeterli olacaktı.³⁹

İdari merkezin hesap kitap işlerindeki bu pragmatik ve esnek yaklaşımı anlaşmazlığı nihayet çözdüğü düşünülen memurların ücretlendirilmesinde de kendisini göstermişti. Ali Şefik Bey ve Abdülaziz Efendi görev yerlerine gönderilmeden önce hazineden kendilerine onar bin kuruş verilmişti. İdari merkez başlangıçta bu paranın duruşma sonrasında haksız çıkan taraftan alınmasını öngörmekteydi. Ancak işler tahmin edildiği gibi yürümedi. Muhakeme tartışmalı arazilerin taraflar arasında paylaşılmasına dönüştüğünden ortada davayı kaybeden bir taraf bulunmuyordu. Köylüler arazileri *fuzuli işgal* etmelerinin bedelini de ödemeyeceklerdi. Akçakilise ve Turyan ahalisi anlaşmazlık mahallini yetkililerin izni olmadan bir süre kullanmışlardı ancak Arazi Kanunnamesi'nin 79. maddesi gereğince

37 BOA, A.MKT.MVL, 118/52.

38 BOA, MVL, 902/55.

39 BOA, A.MKT.MVL, 118/52.

köylülerden bir şey alınması şimdilik gerekmiyordu.⁴⁰ Bu durumda memurlara hazineden peşinen ödenen ücret köylülerden mahsup edilemeyecekti. Hazinenin daha büyük başka bir sorunu da vardı. Soruşturma öncesinde ödenen ücret Ali Şefik Bey ve Abdülaziz Efendi'ye yetmemiş, memurların beş ay süren incelemeleri daha pahalıya mal olmuştu. Çözüm şöyle bulundu: Deliklikaya Yaylağı'nın satış bedeli olan paradan 60 bin kuruşun bu iki görevliye verilmesi kararlaştırıldı. Kalan 20 bin kuruş ise başlangıçta ödenen paraya sayılacaktı. 80 bin kuruşa ulaşan toplam ödemenin *fazla olduğu aşikardı*, bununla birlikte bu para iki köy arasındaki anlaşmazlığın neden olduğu maddi kayıptan daha fazla değildi ve *müşkül artık hallolduğundan* söz konusu meblağ göze batmamalıydı.⁴¹

Tansiyon Yükselir: Saldırı Olayları ve Yerel İdarenin Çözüm Arayışları

Ancak müşkül hallolmamıştı. Akçakilise köyü vekili Kanço'nun şikayetine göre Turyan ahalisinden bazıları yaylağa müdahale etmeye devam ediyordu. Kanço tehlikenin farkında olarak merkezi idareyi iki köy arasında kanlı olaylar yaşanabileceği konusunda uyarıyordu.⁴² Nitekim vekil haklı çıktı ve ikinci duruşma sonrasında verilen karar ahali arasındaki tansiyonu iyice yükseltti. Anlaşmazlığın üçüncü perdesi yaralama ve yağma olaylarına sahne olacaktı.

1860 yazı sonlarında gerçekleştiği anlaşılan saldırı olayı yerel makamlara farklı şekillerde yansıtılmıştı. Filibe mutasarrıfına giden habere göre Turyanlılardan birkaç yüz silahlı kişi Akçakiliselilere saldırarak hayvanlarını itlaf ve mandıralarını tahrip etmişti. Lofça tarafı ise saldırının Akçakiliseliler tarafından yapıldığını iddia etmekteydi. İddialarına göre bu saldırıda Turyanlılardan iki çoban yaralanmış, doksan bir hayvan telef olmuş ve iki adet mandıra yıkılmıştı. İddialar merkezi idareye de bildirilmiş, gerekli tahkikatın yapılarak suçluların cezalandırılması konusunda Sadaret'ten 18 Eylül 1860'da emir verilmişti. Yerel makamlar bunun üzerine tarafların muhakeme edileceği yeri belirleme işine başladı. Sonunda bu iş için mesafenin yakınlığı nedeniyle Filibe seçildi. Ancak ortada bir sorun vardı, Lofça kaymakamı saldırıda ön ayak olduğu iddia edilen zanlıları göndermekten kaçınıyordu.⁴³ Kaymakam nihayet bu iş için Abdullah Ağa adında birini görevlendirdi. Bu arada saldırı olaylarına karıştığı iddia edilen Aşıklar ve Karahisarlı aha-

40 İlgili madde şöyledir: "Mahlûl olan arazi-i mîriye ve mevkûfeyi ... fuzulî zabt ve ziraat ve hukuk-i araziyi tamamıyla eda ve ifa eden kimseden noksan-ı arz veyahut ecr-i misil nâmıyla bir şey alınamaz." *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, s. 119. Aslında bu aşamada *hukuk-i arazinin* ikâ edilip edilmediği, yani arazinin vergilerinin ödenip ödenmediği yönünde elde bir veri yoktu. Meclis-i Vala konunun soruşturulması işini Maliye Nezareti'ne havale ettiğini bildirirse de (Bkz. BOA, A.MKT. MVL, 118/52) sonraki süreçte bu meseleye bir daha hiç değinilmedi.

41 BOA, A.MKT.MVL, 118/52. (H. 6 Muharrem 1277 / M. 25 Temmuz 1860)

42 BOA, A.DVN, 153/28. (H. 21 Zilka'de 1276 / M. 10 Haziran 1860)

43 BOA, A.MKT.MVL, 919/ 78.

lisinin de duruşmaya katılması meselesi gündeme geldi. Yetkililer bunun üzerine duruşma yerini bu köylere ve olay yerine en yakın mahal olan Kıranlar Köyü olarak yeniden belirlediler. Filibe tarafının memurları belirlenen günde Kıranlar Köyü'nde idi, ancak Lofça tarafının memurları ortalarda yoktu. Memurlar köyde altı gün muhataplarını beklediler, hatta bu arada olay mahalli olan dağa çıkıp bir gece de orada kaldılar. Ancak gelen giden olmadı.

Filibe heyeti tahkikata başlamak üzere Abdullah Ağa'yı Kıranlar Köyü'ne bekleyedursun ağa Filibe mutasarrıfı Ahmed Aziz Bey'in huzuruna çıkmakla meşguldü. Abdullah Ağa mutasarrıfa Lofça kaymakamından bir mektup getirmişti. Kaymakam mektupta tahkikat için anlaşmazlık mahalline çıkılması gerektiğini kabul ediyordu, ancak vekilinin şifahen ilettiği bahanesi kaymakamın bu konuda ne kadar gönülsüz olduğunu açıkça ortaya koymaktaydı. Kaymakama göre olay yeri incelemesi kış mevsimi dolayısıyla mümkün değildi ve bu nedenle bahara ertelenmeliydi. Ne var ki muhatabı bu fikre hiç sıcak bakmadı ve Abdullah Ağa'ya kararlaştırıldığı üzere Kıranlar Köyü'ne gitmesini söyledi. Sonuçta merkezden gelen emir olay yerine çıkılmasını değil tarafların muvacehe edilmesini emretmekteydi.

Kıranlar Köyü'ndeki bekleyiş iki gün daha sürdü, Abdullah Ağa yine ortalarda yoktu. Bunun üzerine Filibe tarafı inisiyatifini ele alarak tahkikata başladı. Tahkikatın formatı oldukça ilginçti. Sorgulama orada bulunmayan Turyan tarafının suçlamaları üzerine bina edilmiş, Akçakilise, Karahisarlı ve Aşıklar köylerinin vekilleri birer suçlu edasıyla sorgulanmıştı. Akçakilise köyünün vekillerine göre suçlamalar iftiradan ibaretti ve saldırıya asıl uğrayan kendileriydi. İfadelerine göre Turyan ahalisinden silahlı üç, dört yüz kişi yaylakta bulunan çobanlara saldırarak mandıralarında bulunan eşya ve ürünleri telef etmişti. Saldırganlar akabinde yaylağın kiracısı olan karakoyun çobanları üzerine yürümüş, onların da mandıralarına zarar vermişti. Vekiller ayrıca yaylağı kiraladıkları karakoyun çobanlarının Lofça'dan gönderilen memurlar tarafından tehdit edildiklerini de eklediler. İddialarına göre bahsi geçen memurlar çobanların ellerini bağlayarak Turyanlıların kendilerine saldırmadığı yönünde ifade vermeye zorlanmışlardı.

Sırada Müslüman taifesinden Karahisarlı ve Aşıklar köylerinin vekilleri vardı. Karahisarlı vekillerin suçlamalar karşısındaki cevapları gayet mantıklıydı. İddia edildiği gibi Turyanlıların sürüsü üzerine yedi, sekiz bin hayvan sürmelerine imkan yoktu, çünkü köylerinde bu kadar hayvan mevcut değildi. Nitekim yetkililer bu savunmayı hak verdiler. Aşıklar Köyü'nün vekilleri de benzer bir savunma yaptılar. Savunmalarına göre kırk beş hanelik köylerinde yalnızca 156 baş hayvan vardı ve bu hayvanları otlatmak yeterli büyüklükte meraları mevcuttu. Hatta

meralarının fazlasını başkalarına kiralamışlar, olayın geçtiği balkana ise hayvan çıkarmadıkları gibi avlanmak için bile ayak basmamışlardı.

Soruşturma sonunda civar köylerin ahali tarafından da doğrulanan bu ifadeler Filibe mutasarrıfı Ahmed Aziz'e göre hakikati göstermeye yeterliydi. Turyanlıların haksız olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmıştı ve bunların inzibat altına alınmaları şarttı. Bunun için merkezi idareye ilginç bir teklifte bulunarak köyün Filibe Sancağı'na ilhakını, bu uygun görülmezse de Vidin tarafından ahalinin zapturapt altına alınmalarını istedi. Mutasarrıfa göre ahali yaylak meselesinden dolayı *gücenik* olduğundan bunların tekin durmayacağı aşıkardı.⁴⁴ Ancak merkezi idare ne bu cüretkar talebi onaylamak ne de olay yeri incelenmeden gerçekleştirilen soruşturma ile amel etmek niyetindeydi. 1861 yılı başlarında Vidin valisi ve Filibe mutasarrıfına gönderilen bir emir keşif ve muayenenin gerekli olduğunu, ancak havaların soğukluğu nedeniyle bu işin ilkbahara ertelenmesini emrediyordu.⁴⁵ Mutasarrıfın tahkikatı yürütmek üzere İstanbul'dan özel bir memur gönderilmesi talebi ise *saldırı ve yaralama olayları hükümete ait bir mesele olmadığından* kesin bir dille reddedilmişti.⁴⁶

Yeni Ancak Sonuçsuz Bir Teklif

Anlaşmazlıkla ilgili arşiv kayıtları 1861 yılı baharında veya sonrasında yapılan bir tahkikattan bahsetmediği için saldırının fail ve mağdurlarının akıbeti hakkında şimdilik bir bilgiye sahip değiliz. Bu aşamada Deliklikaya Yaylağı'ndan el çektirilen *gücenik* Turyanlılara geri dönelim. Meralarını kaybeden ahalinin şiddet yoluna başvuracak kadar öfkeli olup olmadıklarını bilmiyoruz, ancak kaybettiklerini geri almak konusunda yeterince ısrarcı oldukları merkezi idareye 1861 yılı başlarında yaptıkları tekliften anlaşılmaktadır. Köyün vekili Hristo'nun ifadesine göre Turyanlılar Deliklikaya Yaylağı'na Akçakilise ahalisinin ödediği miktarın iki kat fazlası ile taliplerdi. Taleplerinin gerekçesi ise daha önce yerel yetkililere açıklamış oldukları üzere köylünün bu araziye şiddetle ihtiyaç duymalarıydı. Hristo ayrıca yirmi yıldan beri tasarruf ettikleri yaylakta köylünün birkaç yüz haneyi barındıracak sayıda bina inşa ettiğini de belirterek arazi üzerinde zımni bir hak iddiasında bulunmuştu. Köylünün talebi Deliklikaya Yaylağı'ndan ibaret de değildi. Turyanlılar Aşıklar ve Yeğenbeyli köylerine verilen yaylakları almak için de iki, üç katı fiyat ödemeye razıydılar.⁴⁷

44 BOA, A.MKT.MVL, 921/26 (H. 14 Cemâzeyilevvel 1277 / M. 28 Kasım 1860)

45 BOA, A.MKT.UM, 449/76.

46 BOA, A.MKT.UM, 466/2 (H. 6 Şevval 1277 / M. 17 Nisan 1861)

47 BOA, İ.MVL, 443/19716 (H. 6 Şaban 1277 / M. 17 Şubat 1861)

Turyan halkının araziye muhataplarının ödediği miktarın iki katıyla satın alma (*zamla tefevvüz*) talebi daha sonra görüleceği üzere Şefik Bey ve Abdülaziz Efendi duruşmasından kazançla çıkan Filibe tarafını rahatsız etse de merkezi idare yaylakların müzayede yoluyla yeniden satışa çıkarılması anlamına gelen bu talebi üç nedenle olumlu karşıladı. Öncelikle 30 bin dönümü aşkın Deliklikaya Yaylağı dahil olmak üzere tüm *cesim* yaylaklar sırf anlaşmazlığı sonlandırmak amacıyla bahsi geçen köylere satılmıştı. Oysa bu karar sulhu sağlamadığı gibi kanunen de sorunluydu, çünkü Tapu Nizamnamesi'nin 18. maddesine göre yaylakları satın alan köylerin bu araziler üzerinde öncelikli herhangi bir hakları yoktu. İlgili madde parçalanması sakıncalı olan büyük araziler üzerinde köy ahalisinin *hakk-ı tapu ashabından*⁴⁸ sayılmayacağı konusunda açıktı.⁴⁹ İkincisi ise yaylaklar değerinin altında bir fiyatla satıldığından hazine bu işten zararlı çıkmıştı ve bu şekilde *gabn-ı fahiş*⁵⁰ durumunu içeren bir kararın iptal edilmesine kimsenin itiraz etmeye hakkı olamazdı. Deliklikaya Yaylağı'nın Akçakilise Köyü'ne satılması fiziki koşullara uygun olmadığından ayrıca yanlıştı. Deliklikaya, dağın Turyan tarafında yer almaktaydı ve hayvanlarını yaylağa kolaylıkla götüremeyen Akçakiliseliler bu nedenle yaylağı geçimleri hayvan beslemeye özgü olan Turyanlılara kiralamak zorunda kalıyorlardı. Bu ise taraflar arasındaki tansiyonu sürekli arttırmaktaydı. Tüm bu nedenlerden dolayı yaylakların Filibe ve Lofça kaza meclislerinde taliplelerine müzayede yoluyla satılması en doğru karar olacaktı.⁵¹

Yaylakların yeniden müzayedeye çıkarılması yönündeki emir yaklaşık bir buçuk ay sonra, 28 Şubat 1861 tarihinde Vidin valisi aracılığıyla kaza meclislerine gönderildi ancak karara bu kez ayak direten dördüncü perdeden zararlı çıkan Filibe tarafı olmuştu. Lofça meclisinin 3 Kasım tarihli raporuna göre Filibe mutasarrıfı yeniden müzayede emrini uygulamaktan kaçınıyordu. Akçakiliselilerin köy ahalisinden Kaço'yu vekil olarak İstanbul'a gönderdiğini söyleyen mutasarrıf Turyan tarafından da aynı şeyi yapmasını istemişti. Ancak Lofça meclisi

48 Araziye öncelikli olarak satın alma hakkı olan kimseler. Köy halkından araziye ihtiyacı olan kimseler mahlûl kalan arazileri sırasıyla kız evlat, baba bir erkek kardeş, arazinin bulunduğu köyde oturuyor olmak şartıyla kız kardeş, baba, anne, müşterek ve arazi üzerinde mülk ağacı olan kimselerden sonra öncelikli olarak satın alma hakkına sahiptir. BOA, D.M.d, 37315/2.

49 "... tefrik ve taksiminde mazarrat olan arazi-i cesîme ile çiftlikât arazisinde hakk-ı tapu yalnız Kanunnâme-i mezkûrun [1858 Arazi Kanunnâmesi'nin] elli dokuzuncu maddesinde beyân olunan sekizinci dereceye kadar mu'teberdir". 1858 Arazi Kanunnâmesi'nin ilgili maddesi köy ahalisini dokuzuncu derecede hakk-ı tapu sahibi olarak belirlemiştir. *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, s. 133, 115. Buna göre bahsi geçen köylerin hiçbirinin yaylaklar üzerinde herhangi bir öncelikli alım hakkı bulunmamaktadır.

50 "Bir malı değerinin altında bir bedelle satma veya değerinden fazla bir bedelle satın alma ve bu şekilde aldanma". Ali Bardakoğlu, "Gabn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, İstanbul 1996, s. 268.

51 BOA, İ.MVL, 443/19716.

İstanbul'dan bu yönde bir emir gelmeden harekete geçmeyi doğru bulmamış, kararı Meclis-i Vala'ya bırakmıştı.⁵² Vekil göndermelerine gerek olup olmadığı konusundaki sorularına cevap defter emanetinden geldi. Kuruma göre vekil gönderilmesi faydasızdı, çünkü arazilerin gerçek kıymetleri en iyi mahallerinde anlaşılabilirdi. Ayrıca kanunen müzayedeye Akçakilise ve Turyanlılarla birlikte civar kaza ve köy ahalileri de katılabilirdi. Bu nedenle müzayedenin Lofça ve Filibe meclislerinde yapılması en doğru karardı.⁵³

Ne var ki Filibe tarafı bunun en iyi karar olduğu konusunda farklı düşünüyordu ve bu nedenle müzayedeye işini elinden geldiği kadar geciktirdi. Bununla birlikte 1862 Haziran ayı sonlarında merkezi idareye bir açıklama yapmak zorunda kalmışlardı. Açıklama nefis-i müdafaa ile başlıyordu. Buna göre meclis yetkilileri Akçakilise, Aşıklar ve Yeğenbeyli ahalilerinden söz anlar kimseleri getirterek durumu izah etmişti ancak ahaliyi yeniden müzayedeye konusunda ikna etmek hiçbir şekilde mümkün olmamıştı. Meclis aslına bakılırsa bu adamların haklılığından emindi. Yaylakların Ali Şefik Bey ve Abdülaziz Efendi'nin taksim ettiği şekliyle bırakılması için merkezi idareye onlar adına dil dökmelerinden anlaşılıyordu bu. Açıklamalarına göre anlaşmazlık Turyan ve Akçakilise eşrafi arasındaki çekişmeden kaynaklanıyordu. Aslında Ali Şefik Bey ve Abdülaziz Efendi duruşmasında hak yerini bulmuştu çünkü Deliklikaya Yaylağı zaten Akçakilise ahalisine aitti. Yaylağın duruşmada mahlul addedilmesinin sebebi köylünün yaylağın zamanında kendilerine satıldığını ve satış işleminin kuşaktan kuşağa intikal ettiğini gösteren belgeleri (*feraağ ve intikale dair senetleri*) ibraz edememesinden kaynaklanıyordu. Söz konusu senetler köyde çıkan bir yangında karye vekilinin evinde yanıp kül olmuştu. Diğer iki yaylak da aynı şekilde Aşıklar ve Yeğenbeyli köylerinden bazı kişilerin üzerine kayıtlıydı. Ancak bu kişiler geride erkek çocuk bırakmadan vefat ettiğinden bu yaylaklar da mahlul addedilmişti. Köylüler bu yaylakları Deliklikaya Yaylağı'nda olduğu gibi civar köylerin şahitlikleri sayesinde yeniden satın alabilmişlerdi. Meclis yetkilileri son olarak vekil göndermelerinin sebeplerini şöyle açıklıyordu. Akçakilise ahalisi çorbacı Kanço'nun bu iş için görevlendirilmesini defalarca gelip istemişlerdi. Müzayedenin mahallinde yapılmasının mümkün olmadığını düşünen meclis de bu nedenle çözümü İstanbul'da aramıştı.⁵⁴

Filibe kaza meclisi yetkilileri öngörülerinde haklılardı. Ali Şefik Bey ve Abdülaziz Efendi'nin yaptıkları taksimden memnun olan Akçakiliseliler yaylakların müzayedeye çıkarılmasını uzun bir süre engellemeyi başardılar. Nihayet bölgedeki siyasi gelişmelerin etkisiyle inatçı komşularından tamamen kurtuldular. 1878

52 BOA, A.MKT.MVL, 939/37.

53 BOA, A.MKT.MVL, 939/37.

54 BOA, A.MKT.MVL, 934/58.

Berlin Antlaşması Filibe ve Lofça kazalarını iki ayrı siyasi oluşumun parçası olarak birbirinden ayırdı.⁵⁵ Aradan geçen bu süre zarfında Turyanlıların neden sessiz kaldıklarını bilmiyoruz ancak ahalinin anlaşmazlığın sebep olduğu masrafları ödeyemeyecek kadar zor durumda olduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. 19 Mart 1865 tarihli bir belgeye göre köyün sabık çorbacısı Petro ve şürekâsı dava süresince kendilerinden borç olarak aldıkları parayı geri ödemeyen ahalden şikayetçiydi.⁵⁶

Akçakilise ahali si Turyanlı komşularından kurtulmuş olarak Deliklikaya Yaylağı'nı kullanmaya ve müzayede emrini yok saymaya bir süre daha devam ettiler. Ahali bu konuda muhtemelen ellerinde yaylağın 80 bin kuruşa kendilerine ihale edildiği yönünde bir belge bulunmasına güvenmişti. Ancak varlığıyla rahatladıkları söz konusu belge şimdi kaybolmuştu. Derhal harekete geçtiler ve merkezi idareden belgenin ikinci bir kopyasının gönderilmesini talep ettiler.⁵⁷ Böylelikle Deliklikaya Yaylağı yaklaşık yirmi yıllık bir aradan sonra merkezi idarenin tekrar gündemine girmiş oldu. Bununla birlikte Akçakiliseliler için artık korkacak bir şey kalmamıştı. Müzayede emrinin uygulanmadığını bu yeni taleple öğrenen merkezi idare durumdan rahatsız olmamıştı. Sonuçta Turyan Köyü artık Bulgaristan Prenslığı'nin bir parçası olarak sahneden çekilmişti ve ortada yaylakları isteyen başka kimse görünmüyordu. Yaylağın Akçakiliselilerde kalması *madelet gereği* görüldü ve böylelikle günün sonunda kazanan onlar oldu.⁵⁸

Sonuç Yerine: Deliklikaya Olayının Ortak Araziler Üzerindeki Mülkiyet Haklarının İnşası Açısından Değerlendirilmesi

Akçakilise ve Turyan köyleri arasındaki yaylak anlaşmazlığı ortak arazilerin yönetim ve kullanım pratiklerinde yaşanan dönüşümü takip edebilmemize imkan veren az sayıdaki anlaşmazlık vakasından biridir. Bahsi geçen anlaşmazlıkla ilgili arşiv kayıtları yaklaşık çeyrek asır boyunca devam eden olaylar silsilesini, arada “sessizlik dönemleri” diyebileceğimiz fasılalara rağmen, ayrıntılı bir şekilde

55 Filibe sancağı 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'na göre özerk Bulgaristan Prenslığı'nin sınırları içerisinde kaldı. Ancak prensliğin Rus nüfuzunun Bulgaristan yoluyla Ege Denizi'ne inmesine olanak sağlayacak şekilde geniş tutulan sınırları İngiltere ve diğer Avrupalı devletleri harekete geçirdi. Berlin Antlaşması'nda Bulgaristan Prenslığı'nin sınırları daraltıldı. Bu yeni düzenlemeye göre Filibe ve İslimye sancakları üzerinde Şarkî Rumeli adıyla özerk bir vilayet kuruldu. Aşkın Koyuncu, “Şarkî Rumeli Nüfusu”, s. 179-180. Lofça ise -o tarihlerde Tuna Vilâyeti'ne bağlı Tırnova Sancağı'nın bir kazası olarak- Bulgaristan Prenslığı'nin bir parçası olmaktan kurtulamadı. Koyuncu, “a.g.m.”, s. 677-678; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, “Bulgaristan Prenslığı'nde İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnova Anayasası”, *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, (ed.) Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 107.

56 BOA, MVL, 465/4.

57 BOA, İ.DH, 1295/102144 (R. 20 Teşrinievvel [12]99 / M. 1 Kasım 1883)

58 BOA, A.DVNSAHR.d, 85/98 (H. 3 Safer [1]301 / M. 4 Aralık 1883)

aktarmaktadır. Bunun yanı sıra belgeler bizi benzer vakalarda her daim göremediğimiz *nihai sona* da ulaştırmaktadır. Deliklikaya anlaşmazlığı bu yönüyle ortak araziler üzerindeki mülkiyet haklarının idari düzenlemeler ve yerel müdahiller aracılığıyla nasıl inşa edildiğini ortaya koymaktadır.

Deliklikaya anlaşmazlığının mülkiyet haklarının inşası açısından tahlil edilmesine Osmanlı adli sisteminde meydana gelen dönüşümle başlamak yerinde olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar halkın şikayetlerini kabul eden birden fazla mercii bulunmaktaydı. Devletin yasama yürütme ve yargı erkinden oluşmuş en üst kurumu olan Divan-ı Hümayun ile veziriazama bağlı çeşitli divanlar haksızlığa uğradığını düşünen kişiler için bir başvuru mercii olarak da hizmet vermekteydi. Tebaa imparatorluk merkezinde bulunan bu divanların yanı sıra bir ara basamak mahiyetinde olan eyalet ve sancak divanlarına da başvurabilmekteydi. Son olarak bir ilk başvuru mercii olmasının yanı sıra gerektiğinde şikayetlerin Divan'a ulaşmasına aracılık eden kadı mahkemeleri bulunmaktaydı.⁵⁹ Ahali mâlik olduğu ya da tasarruf ettiği arazilerle ilgili bir anlaşmazlık durumunda bu kurumlardan birine sözlü ve yazılı bir şekilde müracaat edebilirdi.

Arazi anlaşmazlıklarının hukuki çözüm yolları konusundaki bu mekanizma on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren idari ve adli alanlarda yapılan bir dizi düzenleme sonucunda dönüşüme uğradı. Bu alanda atılan ilk adım 1840'ta Muhassıllık Meclisleri olarak kurulan ve devam eden on yılda farklı isimlerle kurumsallaşan yerel meclislerin emlak yönetimi ve vergilendirme alanlarında yetkilendirilmesi oldu. Yerel meclisler ayrıca mal ve emlak anlaşmazlıkları konusunda yargılama yetkisine de sahip olarak mülkiyet haklarının inşasında önemli bir rol oynamaya başladılar.⁶⁰ 1864 Vilayet Nizamnamesi arazi anlaşmazlıkları konusundaki yargı yetkilerini yeni kurulan nizamiye mahkemelerine devredince bu rolleri sınırlandı, ancak yerel meclisler merkezi düzenlemelerin yereldeki yorumlayıcısı ve uygulayıcısı olarak emlak yönetimi üzerindeki güçlerini sürdürmeye devam ettiler.⁶¹

59 Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikayet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 2016, ss. 29-46.

60 Kaza merkezleriyle livâların merkez kazalarında bulunan bu meclisler esasen bir mahkeme olarak kurulmamış, yargılama görevleri 1840 tarihli Ceza Kanunu ile bunlara yüklenmiştir. M. Macit Kenanoğlu, "Nizâmiye Mahkemeleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIII, İstanbul 2007, s. 185. İlgili kanunun 4. Fasıl 1. ve 2. maddeleri mal ve emlak tasarrufu davalarına ilişkin olup taarruz ve tasallut durumlarında uygulanacak hükümleri ihtiva etmektedir. Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986), s. 814.

61 Yücel Terzibaşoğlu, "A Very Important Requirement of Social Life: Privatization of Land, Criminalisation of Custom, and Land Disputes in the Nineteenth-Century Anatolia", *Les Acteurs Des*

Nizamiye mahkemeleri 1864'ten itibaren arazi davalarının görülmesinde tek yetkili mercii olarak ortak arazilerle ilgili tasarruf ve sınır anlaşmazlıklarıyla da ilgilendiler. Ancak yüzyılın sonlarında, en azından Rumeli bölgesi için, nizamiye mahkemelerinin sayıları giderek artan anlaşmazlıklara cevap verebilme kabiliyeti tartışmalı bir duruma geldi. 1903 yılı başlarında Rumeli Vilayât-ı Şahane Müfettişi ortak arazi anlaşmazlıklarının bölgede dikkat çekecek bir seviyeye geldiğini söylüyor ve merkezi idareden bu konuda bir çözüm yolu bulunmasını istiyordu. Müfettişe göre mahkemelerde davaların sonuca bağlanması oldukça uzun sürüyor, verilen hükümlerse tarafları tatmin etmiyordu.⁶²

Merkezi idarenin devam eden üç aydaki mesaisi nizamiye mahkemelerinin ortak arazi anlaşmazlıklarının çözümünde yetersiz kaldığını tasdik eder mahiyettedir. Konu Meclis-i Vükelâda müzakere edilmiş⁶³ ve sonunda Rumeli bölgesinde henüz bir hükme bağlanmamış ortak arazi anlaşmazlıklarının⁶⁴ idari bir görevli ile Defter-i Hakani ve orman bakanlıklarına bağlı birer memur tarafından çözümlenmesine karar verilmişti. Karara göre bu memurlar önce anlaşmazlık bölgesini inceleyecek, daha sonra çevrede bulunan köylerin ihtiyaçları ve teamüller doğrultusunda bir hükme varacaklardı. Taraflar verilen hükme razı gelmezlerse anlaşmazlık vilayet meclisinde yeniden görülebilecekti.⁶⁵ Bu son ifade ortak arazilerin kaderini belirleme konusunda yerel meclisleri yeniden sahneye davet etmekteydi.

Deliklikaya anlaşmazlığı ortak araziler üzerindeki mülkiyet haklarının merkezi ve yerel kurumların işbirliğinden oluşan bir mekanizma yoluyla inşa edildiği bir dönemde meydana gelmişti. Bu, yerel meclislerin süreçte oldukça etkin oldukları bir dönemdi. Nizamiye mahkemeleri henüz ortada yoktu ve söz konusu meclisler yerel bilgiye hızlıca ulaşma açısından avantajlı ancak bu bilgiyi grup çıkarları açısından yorumlama ve merkezi idareye aktarma tehlikesine sahip kurumlar olarak ortak arazilerin kaderinde belirleyici roller oynamaktaydılar. Bununla birlikte bu kurumlar çözüm sürecinin mutlak anahtarı değillerdi. Deliklikaya olayında görüldüğü üzere merkezi idare bu konuda sahayı tamamen onlara bırakmamıştı.

Transformations Foncières Autour de la Méditerranée au XIXe Siècle, (ed.) Vanessa Gueno et Didier Guignard, Karthala and the Maison Méditerranéenne des Sciences de l'Homme, 2013, p. 28.

62 BOA, TFR.I.A, 4/399.

63 BOA, BEO, 2040/152931.

64 Gerek müfettişin şikayetinde gerekse konuyla ilgili merkezi kurumlardan çıkan belgelerde günümüzde kullanılan anlamıyla aslında bir "ortak araziden" bahsedilmemektedir. Söz konusu belgeler "mera ve baltalıklar" üzerinedir. Bununla birlikte 2 Mart 1904 tarihli bir belgeye göre Kalkandelen kazasına bağlı iki köy arasındaki bir mera ve "yaylak" anlaşmazlığının idare meclisince görülmekte olması köylüler tarafından ortaklaşa kullanılan yaylakların da bu kapsamda değerlendirildiğini göstermektedir. BOA, TFR.I.KV, 53/5521.

65 BOA, TFR.I.UM, 2/136.

Deliklikaya anlaşmazlığı yerel meclislerin önüne doğrudan düşen bir vaka da değildi. Olayla ilgili ilk şikayet klasik dönemde olduğu gibi öncelikle merkezi bir kuruma, Divân-ı Hümayûn'a, yapılmış, konu mahalline buradan havale edilmişti. Merkezi hükümet anlaşmazlığı yerel yetkililere yönlendirirken kendisinden bekleneni de yapmış, şikayetçi tarafın talebi üzerine bölgeye bir mübaşir (İbrahim Nazif Efendi) göndermişti. Mübaşirden beklenen yerel idarecilerin yardımıyla anlaşmazlığı bir sonuca bağlamaktı. Ancak Lofça ve Filibe kaza meclisi yetkilileri anlaşmazlık mahallinde yapılan duruşmada mübaşirin işini kolaylaştırmak şöyle dursun durumu daha da karmaşık bir hale getirdi. Bu nedenle merkezi idare olaya ikinci müdahalesinde benzer bir durumun ortaya çıkmasını engellemek üzere farklı bir strateji izlemeye karar verdi. Bu kez yerel sesler tamamen kısıldı. Nitekim işin hakikatini ortaya çıkarmakla görevlendirilen Ali Şefik Bey ve Abdülaziz Efendi ikinci duruşmada yalnızca resmi belgeler ve köy ahalisinin ifadeleri doğrultusunda hareket ettiler. Bu kez duruşmada ne naip efendiyi kendisine uymak zorunda bırakacak kadar sindirmiş olan Lofça kaza müdürü Osman Ağa ne de tartışmalı arazinin vakıf malı olduğuna merkezi idareyi inandırmak için dil döken Filibe meclis azaları vardı. Duruşmada yerel idareci sınıfından tek bir kişi, Vidin eyalet meclisi üyesi Hacı Rüstem Ağa vardı ki, o da köylünün haksız müdahalesine karşı devletin haklarını savunmak üzere merkezi idare tarafından davacı olarak tayin edilmişti.⁶⁶

Yerel idareciler Deliklikaya Yaylağı'nın kaderini belirleyen ikinci duruşmaya müdahil olamasalar da devam eden süreçte belirleyici bir rol oynamayı sürdürdüler. Gerek anlaşmazlığın yol açtığı şiddet olaylarında gerekse müzayede kararının uygulanması sürecinde kendi taraflarının ateşli bir savunucusu olmaya devam ettiler. Şiddet olaylarının soruşturulmasında saha zaten tamamen onları bırakılmıştı. Lofça tarafının soruşturma konusundaki gönülsüzlüğü ya da Filibe tarafının tek taraflı bir tahkikata girişme cesareti de işte bu geniş hareket alanından kaynaklanıyordu. Bununla birlikte güçlerinin asıl boyutu müzayede kararı sonrasında kendini göstermişti. Karardan memnun olmayan Filibe tarafı muhataplarına yarayacağını düşündüğü yeni hükmü ne yapıp edip uygulatmamayı başarmıştı. Sonunda talihin de yardımıyla fiiliyattaki durumu merkezi idareye kabul ettiren onlar olmuştu.

Deliklikaya anlaşmazlığı ortak araziler üzerindeki hak mücadelelerinin kızıştığı bir dönem ve coğrafyada mücadelenin araçlarını ortaya koyması bakımından ayrıca önemlidir. Hatırlanacağı üzere anlaşmazlık mahalli ile ilgili karmaşa

66 BOA, A.MKT.MVL, 118/52.

başlangıçta arazinin türü ile ilgilidir. Akçakilise ahalisine göre anlaşmazlık mahalli köylerinin resimli yaylağı olup vakıf arazisidir. Turyan ahalisi ise arazinin kadim meraları olduğunu iddia etmektedir. Tarafların sahabetlerine kanıt olarak ileri sürdükleri araçlar iddialarına paralel bir şekilde farklılık göstermektedir. Hatırlanacağı üzere Turyan tarafı İbrahim Nazif Efendi duruşmasında yazılı kanıt olarak içeriği hakkında bilgi sahibi olamadığımız bir ferman öne sürerken Akçakilise tarafı vakfın vakfiyesini delil olarak sunmuştur. Akçakilise tarafı bu duruşmadan galip olarak ayrılrsa da Ali Şefik Bey'in yaptığı tahkikatta arazinin vakıf arazisi değil miri arazi olduğu ortaya çıkmıştır. Aslında taraflar ikinci duruşmada da bir takım belgeler sunmuş ancak bunlar yetkililer tarafından güvenilir bulunmamıştır.⁶⁷ Bununla birlikte Akçakiliseliler arazi üzerindeki haklarını kaybetmemişlerdir. Arazinin resimli yaylak olarak köylerine tahsis edildiğini gösteren senetler bir yangında kaybolmuş olsa da Defterhane kayıtları iddialarını doğrulamaktadır. Merkezi kayıtların yanı sıra Akçakiliselilerin imdadına yetişen bir başka unsur daha vardır: yerel hafıza. Duruşmada civar köy ahalilerinin tanıklıkları yaylağın yeniden kendilerine tahsis edilmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Böylece sahabetleri merkezi ve yerel bilginin örtüşmesi sayesinde onaylanmıştır.

Resmi kayıtların merkezi ve yerel versiyonlarının aynı anda ulaşılabilir olmasının önemi Deliklikaya olayında daha geç bir tarihte bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Ali Şefik Bey tahkikatında Akçakiliseliler, tarafların iddialarının resmi belgelere dayanmasının ne kadar belirleyici olabileceğini bizzat görmüşlerdir. Bu nedenle yaylağın kendilerine tefviz edildiğini belirten emriyalıyı kaybettiklerinde eski senetlerin yanması olayında olduğu gibi rahatça uyuyamamışlar, merkezden derhal emrin bir kopyasını istemişlerdir. Görünüşte ortada yeni bir anlaşmazlık vakası yoktur, ancak ahali bu kez testi kırılmadan önlem almak istemiş gibidir. Akçakilise ahalisinin talebinin diğer bir ilginç yönü de merkezi idarenin müzayede kararının yerelde uygulanmadığını bu talep sayesinde öğrenmesidir. Bu durum merkezi idarenin emirlerinin yerelde her zaman karşılık bulamayabileceğini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Deliklikaya anlaşmazlığında taraflar resmi belgeler ve civar köy ahalilerinin şahitlikleri gibi ortak arazi anlaşmazlıklarının tipik ispat yöntemlerine ek olarak çeşitli argümanlara da başvurmuşlardır. Turyanlılar Deliklikaya mücadelesinde ortak arazi anlaşmazlıklarında sıklıkla karşımıza çıkan ve *mabrumiyet ve örtülü*

67 "... tarafeynin sened olmak üzere mukaddema istihsal etmiş oldukları ilâmatın mealleri dahi yekdiğerine mübâyin olarak ihticâca salih olmadığına binâen ..." BOA, A.MKT.MVL, 118/2.

*tehdit ve acındırma tezi*⁶⁸ olarak adlandırılabilir bir yöntem başvurmaya tercih ederken Akçakiliseliler haklılıklarını *mesafe tezi* ile ispatlamaya çalışmışlardır. İddialarına göre anlaşmazlık mahalli karşı tarafa, mera tahsisine aykırı olacak şekilde uzaktır. Ortak arazi anlaşmazlıklarında arazinin yerleşim yerine olan uzaklığı resmi evraklar ya da şahitlerin ifadesi kadar belirleyici olmasa da yetkililer tarafından dikkate alınan bir husustur. Klasik dönem eyalet kanunnameleri meraların yerleşim yerlerine uzaklığını köyler için bir mil, kasabalar içinse bir buçuk mille sınırlandırmıştır.⁶⁹ Deliklikaya vakasında anlaşmazlık mahalli her iki taraf için de söz konusu sınırlar dahilinde değildir. Bu durum arazinin resimli yaylak olduğunu iddia eden Akçakilise tarafı için zaten sorun değildir, ancak Turyanlıların mera iddialarına gölge düşürmektedir. Bununla birlikte mesafe tezi yaylağa fiziksel erişimi daha zor olan Akçakiliselilerin aleyhine işlemiştir. Hatta merkezi idare müzayede kararının isabetini açıklarken Akçakiliselileri tam da bu iddialarından vurmıştır.

Deliklikaya vakası ortak araziler üzerindeki mücadelenin aktörleri ve araçları hakkında olduğu kadar sebepleri hakkında da fikir yürütmemize imkan tanımaktadır. Hatırlanacağı üzere bu tür anlaşmazlıklar bölgede yetkililerin dikkatini çekecek ölçüde artış göstermiş ve nihayetinde bu durum bölgeye özel idari ve hukuki düzenlemeler yapılmasını gerekli kılmıştır. Araştırmalar bölgede ortak arazi anlaşmazlıklarını tetikleyen unsurlar hakkında bütüncül değerlendirmeler yapmamıza imkan verecek seviyeden uzak olsa da Deliklikaya örneği üzerinden bazı ipuçları yakalanabilir. Deliklikaya olayında aktörler anlaşmazlığın ekonomik, demografik ve sosyal olmak üzere üç farklı veçhesine işaret etmektedir. 1857 yılı başlarına ait bir rapor anlaşmazlığın ekonomik sebeplerinden bahsetmektedir. Midhat imzasıyla Meclis-i Vala'ya gönderilen ilgili rapora göre Akçakilise tarafı bölgede toprağın kıymetlenmesi nedeniyle komşularına ait meraya göz dikmişlerdi. Midhat Bey'in yanlı bakışının nedenini şimdilik bilmiyoruz ancak kendisi iki konuda yanılmaktaydı. Öncelikle arazi Turyan köyünün merası değildi, ikinci olaraksa zımnen aç gözlülükle suçladığı Akçakiliseliler aslında bu araziye komşularından daha muhtaç bir durumdaydı. Temettuat verilerine göre köyde bulunan yaklaşık 700 hanenin yalnızca yüzde sekizi hayvanlarını otlatacak bir otlığa sahipti. Hane başına düşen otlakların ortalama büyüklüğü ise 2 dönümden

68 Anlaşmazlığa taraf olanların anlaşmazlık mahallinden başka ellerinde bir arazi olmadığını ve bunun kaybedilmesi durumunda bireysel ve/veya toplumsal zarar uğrayacaklarını iddia etmeleri.

69 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. 8, Cihan Matbaası, İstanbul 1994, s. 117; aynı eser, C. 9, İstanbul 1996, s. 502. I. Ahmed'in Kânun-i Osmânî'sinde bir mil "avret er farkolunmayan yer", yani karşıdan görünen kimsenin kadın mı erkek mi olduğunun fark edilemeyeceği mesafe olarak tanımlanmıştır. Aynı eser, C. 9, s. 502.

azdı. Böyle bir tabloda tüm köy için hayvan başına 0,06 dönüm⁷⁰ (56,5 m²) otlak düşmekteydi.⁷¹ Turyan köyünde ise tablo çok daha iyimserdi. Köyde kaydına ulaşabildiğimiz 169 hanenin yalnızca üç tanesi bir otlaktan yoksundu. Geri kalan haneler toplamda 750 dönümden fazla otlığa sahipti. Hane başına düşen ortalama otlak miktarı ise 4,5 dönüme ulaşıyordu. Turyan köyünde hayvan sayısı daha fazlaydı, bununla birlikte köyde hayvan başına 0,33 dönüm (309 m²) otlak düşmekteydi ki bu miktar komşularınınkinden beş kat daha fazlaydı. Buna rağmen yetkililere seslenirken mahrumiyet tezini ileri süren ilginç bir şekilde onlar olmuştu. Midhat Bey'in anlaşmazlığın asıl nedeni olarak sunduğu toprağın kıymetlenmesi meselesine gelince, bu iddia reel durumla örtüşüyordu. Batı Avrupa ile ticari ilişkilerin artması ve politik istikrarın tesisi bölgede toprağın değerini yükseltmişti. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren topraklar Hristiyan alıcıların ellerine geçmeye başladı. Trend köylüyü ovalardaki miri topraklar üzerinde yeniden iskan etmeye çalışan hükümet tarafından da desteklenmekteydi.⁷²

Deliklikaya anlaşmazlığının demografik yönüne işaret eden bilgiler olayın ekonomik veçhesinde olduğu gibi yine dolaylı bir müdahilin ifadeleri aracılığıyla bize ulaşmaktadır. Hatırlanacağı üzere muhasebe-i ceride memurlarından Refik Bey tasarrufunda bulunan Etliburun ve Uzunburun adlı yaylakların Turyan ahalisine bırakılmasından şikayetçi olmuş, ancak yaylakları köylüye bir bedel mukabilinde satabileceğini belirtmişti. Refik Bey'in bu alicenap tavrı Turyan ahalisinin içinde bulunduğu durumla yakından alakalıydı. İfadesine göre köyde nüfus artışıyla birlikte araziye duyulan ihtiyaç da çoğalmıştı. Turyan köyüne ait Temettuat sayımları köyün 1845 yılında otlak mevcudiyeti açısından Akçakilise köyüne göre daha iyi bir durumda olduğuna işaret etse de eldeki veriler nüfus artışına dair bir çıkarımda bulunmaya imkan tanımamaktadır. Bununla birlikte 1857 yılı başlarında köyden 1500 haneyi müteceviz cesim bir köy olarak bahsedilmesi ya da ahalinin Deliklikaya Yaylağı'na ek olarak Aşıklar ve Yeğenbeyli köylerine tefviz edilen yaylaklara da talip olması Refik Bey'in ifadelerini desteklemektedir.

Deliklikaya olayının sosyal sebeplerine gelince, Filibe kaza meclisinin 1862 tarihli raporu olayı bir eşraf mücadelesi olarak sunmaktadır. Rapora göre anlaşmazlık iki köyün eşrafi arasındaki çekişmeden kaynaklanmaktadır. Ancak belgelerde ne bu çekişmenin sebepleri hakkında bir bilgi mevcuttur, ne de eşrafın sesi

70 Bir dönüm 917 metrekare olarak hesaplanmıştır. Feridun Emecen, "Dönüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1994, s. 521.

71 Köyde 1500'e yakın küçükbaş ve 224 adet büyükbaş hayvana karşılık 102 dönüm mera bulunmaktadır. Öncel, *a.g.t.*, s.101.

72 Palairt, *a.g.e.*, ss. 43-46.

ahalininkinden ayrışmaktadır. Eşrafın bilgilendirilme amaçlı huzura çağırılması gibi yetkililer tarafından öne çıkarıldığı bazı sahneler vardır, ancak bu durumda bile anlaşmazlığın eşrafın değil ahalinin arasındaki soğukluk ve çekişmeden (*bürüdet ve münakaşa*) kaynaklandığı belirtilmiştir. Deliklikaya vakasında toplumsal çekişmenin anlaşmazlığın sebebi mi yoksa sonucu mu olduğu meselesi net değildir ancak ortak arazi anlaşmazlıklarının köyler arasındaki ilişkileri etkilediği muhakkaktır. Bahsi geçen döneme ait arşiv kayıtları bu tür anlaşmazlıklardan yakınan köylülerin ya da mahalli yetkililerin şikayetleriyle doludur. Deliklikaya vakası bu anlaşmazlıklardan yalnızca biridir ve daha niceleri ortak arazilerin yönetim ve kullanımını meselesiyle alakadar olacak araştırmacılarını beklemektedir.

KAYNAKÇA

- BOA, Sadâret Divân Kalemî Evrakı (A.DVN), 153/28
- BOA, Sâdâret Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL), 105-9; 118-52
- BOA, Sadâret Umum Vilâyet Evrakı (A.MKT.UM), 293-39; 339-47; 347-90; 449-76; 466-2
- BOA, Bâbîâli Evrak Odası (BE0), 2040-152931.
- BOA, Bâb-ı Defterî (D.M.d), 37315/2
- BOA, İrade Dahiliye (İ.DH), 1295-102144;
- BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 381-16708; 443-19716
- BOA, Maliye Nezâreti Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.d.), 15558
- BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL), 465-4; 902/55; 919/ 78; 921/26; 934-58; 939-37
- BOA, Rumeli Müfettişliği Sadâret Evrakı (TFR.I.A), 4-399
- BOA, Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (TFR.I.KV), 53/5521.
- BOA, Rumeli Müfettişliği Umum Evrakı (TFR.I.UM) 2-136.
- BOA, Rumeli Ahkâm Defteri, nr. 85, sayfa no-belge no: 98-233.
- Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 1, Tuna Vilâyeti Matbaası, 1285.
- Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 7, Tuna Vilâyeti Matbaası, 1291.
- Akgündüz, Ahmet, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986.
- _____, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. 8-9, Cihan Matbaası, İstanbul 1994 ve 1996.

- Aydın, Mahir, "Tatarpazarlığı", *The Ottoman State and Societies in Change*, (ed.) Hayashi Kayoka, Mahir Aydın, Kegan Paul, Londra 2004, pp. 77-105.
- Bardakoğlu, Ali, "Gabn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XIII, 1996, pp. 268-273.
- Birben, Üstüner ve Yusuf Güneş, "The Cibal-i Mübaha: A Special Type of Forest Available for Public Use in the Ottoman Empire Period", *15th International Symposium on Legal Aspects of European Sustainable Development*, Technical University Faculty of Forestry, Albania 2014, ss. 26-32.
- Blomquist, William ve Elinor Ostrom, "Institutional Capacity and the Resolution of a Commons Dilemma", *Policy Studies Review*, Cilt 5, Sayı 2, 1985, pp. 383-394.
- Choe, Hyun ve Sun-Jin Yun, "Revisiting the Concept of Common-Pool Resources: Beyond Ostrom", *Development and Society*, Cilt 46, Sayı 1, 2017, pp. 113-129.
- Cin, Halil ve Mehmet Handan Surlu, *Türk Hukukunda Mera, Yaylak ve Kışlaklar*, Seçkin Yayınevi, Ankara 2000.
- Demsetz, Harold, "Toward a Theory of Property Rights", *American Economic Review*, Cilt 57, Sayı 2, 1967, pp. 347-359.
- Dursun, Selçuk, "Çevresel (Ekolojik) Tarih Lensinden Osmanlı Tarihine Yeniden Bakmak", *20th CIEPO Symposium: New Trends in Ottoman Studies*, Crete University Press, Rethymno 2012, pp. 56-69;
- _____, "Dispossession by Concession: Forests Commons in the Ottoman Empire and Early Turkish Republic", *Seeds of Power: Explorations in Ottoman Environmental History*, (ed.) Onur İnal, Yavuz Köse, The White Horse Press, Cambridge 2019, pp. 260-284;
- Emecen, Feridun, "Dönüm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt IX, 1994, s. 521.
- Ersoy, Neriman, "XIX. Yüzyılda Filibe Şehri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 45-46.
- Fung, Archon, *Empowered Participation*, Princeton University Press, 2004.
- Gibson, Clark C. ve diğerleri, "The Concept of Scale and the Human Dimension of Global Change: A Survey", *Ecological Economics*, Cilt 32, Sayı 2, 2000, p. 217-239.
- Güneş, Kadir, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yayınları, İstanbul, 2015.
- Hacısalıhoğlu, Neriman Ersoy, "Bulgaristan Prensiği'nde İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnova Anayasası", *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, (ed.) Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, ss. 107-118.
- Hardin, Garret: "The Tragedy of the Commons", *Science*, Cilt 162, Sayı 3895, 1968, pp.1243-1248.
- Ianeva, Svetla, "Samokov: An Ottoman Balkan City in the Age of Reforms", *The Ottoman State and Societies in Change*, (ed.) Hayashi Kayoka, Mahir Aydın, Kegan Paul, Londra 2004, pp. 47-76.
- Kenanoğlu, M. Macit: "Nizâmiye Mahkemeleri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XXIII, 2007, ss. 185-188.

- Koyuncu, Aşkın, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu", *Avrasya Etüdleri*, C. 44, 2013, ss. 177-208.
- Koyuncu, Aşkın, "Tuna Vilayeti'nde Nüfus ve Demografi", *Turkish Studies*, Vol. 9/4, 2014, ss. 675-737.
- LEWIS, T. R. ve J. Cowens, *Cooperation in the Commons: An Application of Repetitious Rivalry*, University of British Columbia, Vancouver 1983.
- Ostrom, Elinor, *Governing the Commons*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- Öncel, Fatma, "Proto-Industrialization in the Mid-Nineteenth-Century Balkan Countryside: Textile Manufacturing in Villages of Plovdiv", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Özgür, M. Erdem ve Şule Gündüz, "Commons: An Overview", *Archivum Ottomanicum*, Cilt 34, 2017, pp. 63-70.
- Palaret, Michael, *The Balkan Economies, 1800-1914*, Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- Sivridağ, Abdullah ve diğer. *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2014.
- Stevenson, Glenn G., *Common Property Economics, A General Theory and Land Use Applications*, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- Tanır, Engin Deniz, *The Mid-Nineteenth Century Ottoman Bulgaria from the Viewpoints of the French Travelers*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.
- Terzibaşoğlu, Yücel, "A Very Important Requirement of Social Life: Privatization of Land, Criminalisation of Custom, and Land Disputes in the Nineteenth-Century Anatolia", *Les Acteurs Des Transformations Foncières Autour de la Méditerranée au XIXe Siècle*, (ed.) Vanessa Gueno et Didier Guignard, Karthala and the Maison Méditerranéenne des Sciences de l'Homme, 2013, pp. 25-47.
- Tuğluca, Murat, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikayet Mekanizması ve İşlevi Biçimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 2016.
- Welch, W. P., "The Political Feasibility of Full Ownership Property Rights: The Cases of Pollution and Fisheries", *Policy Sciences*, Cilt 16, 1983, pp. 165-180.